

Костюченко О.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ В ОСНОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Стаття присвячена дослідженню значущості перцептивного відображення дійсності для професійного функціонування психолога в сучасних динамічних, суперечливих і турбулентних умовах життя та діяльності, а саме: в одержанні-орієнтуванні-оцінювання-інтерпретації і прогнозування сигналів (зовнішніх або внутрішніх); в адаптації як однієї з умов само-реалізації особистості; в реалізації повного контакту, ясного бачення кожного в системі «Я-Інші-Світ»; у професійному спілкуванні, взаємодії та діяльності. Метою статті було обґрунтування ролі і місця сенсорно-перцептивного відображення у професійній діяльності психолога, в системі його професійно необхідних якостей. Проаналізовано важливі аспекти питання про взаємозв'язок професійних та особистісних якостей у професійній діяльності та особистісному розвитку психолога, що дозволили виявити недостатньо глибокий аналіз проблеми дослідження шляхів, методів, інструментів формування, діагностики та розвитку сенсорно-перцептивної складової частини системи професійно-важливих якостей психологів. З'ясовано, що важливою передумовою професійної діяльності психолога є: 1) психічне «налаштування», певне внутрішнє сенсорне «уявлення світу», складні процеси трансформації одержуваної інформації; 2) на сенсорно-перцептивному рівні відображення (первинний відбір і переробка) забезпечується орієнтування в конкретній ситуації, виділення найважливіших аспектів для розв'язання конкретного психологічного завдання у відповідності із цілісною моделлю-репрезентацією (образи сприймання, уявлення і спогадів), адекватної як предметові, так і завданням професійної діяльності психолога; 3) соціальна зумовленість перцептивної активності та ініціації перцептивної діяльності, що виявляється в активному ставленні до клієнта у суб'єкт-об'єктних відносинах (зокрема, баченні цілого і деталей, зовнішньої форми та внутрішньої суті речей в одному об'єкті; єдності позитивного і негативного, контрастів, протиріч в оточенні тощо); 4) здатність до розвитку, вдосконалення та розширення власних уявлень про довкілля, що впливає на повноцінність відображення системи «Я-Інші-Світ», визначаючи ясність, глибину і широту знань психолога.

Ключові слова: сенсорно-перцептивне відображення, перцептивна діяльність, перцептивна репрезентація, механізми та ефекти міжособистісного сприймання, професійна діяльність психолога.

Постановка проблеми. У взаємодії компонентів когнітивної, афективної, особистісної, соціальної та духовної сфер розвитку особистості відбувається оптимізація сенсорно-перцептивної діяльності в ефективному розрізненні, виборі та переробці інформації. Розуміння перцептивного відображення як джерела знань людини про навколишній світ, як складного процесу структурного об'єднання інформації про окремі якості предмета і створення його цілісного образу (Б. Ананьєв, Р. Арнхейм, М. Вертгеймер, В. Зінченко, Г. Костюк, К. Коффка, О. Леонтьєв, Б. Ломов, А. Лурія, В. Моляко, С. Рубінштейн і ін.) є вихідними положеннями про місце і роль повноцінного сприймання не лише у життєді-

яльності, а й професійній діяльності будь-якого фахівця, зокрема психолога.

Передусім зазначимо, що професійна (наукова і практична) діяльність психолога залежно від її змістовного наповнення: мети, завдань, предметної організації, сфери реалізації – відбувається в різноманітному зовнішньому середовищі, умови якого у свідомості опосередковуються, трансформуються через власну систему життєвих смислів, цінностей і ідеалів, норм і правил, що ним приймаються. Основна значущість перцептивної діяльності для професійного функціонування психолога полягає: в інформуванні про події та явища довкілля, про потреби, актуальні стани, внутрішні ресурси власні та

замовників його психологічних послуг (далі у тексті – клієнт), в результаті чого вибудовується суб'єктивне уявлення про себе, іншого (клієнта), світ, відповідним чином реалізуючи ці уявлення в поведінці, спілкуванні та діяльності; в адаптації як одній з умов самореалізації особистості психолога під час переорієнтації його з пасивного сприйняття на активне, інтегроване сприйняття різномодальних відчуттів, що сприяє повному контакту із самим собою, ясному баченню кожного в системі «Я-Інші-Світ».

Про вплив таких характеристик сприймання, як адекватність і точність одержання, інтерпретація психологом сигналів (зовнішніх або внутрішніх) на характер взаємодії з навколишнім світом, подальша побудова своєї професійної діяльності, засвідчує думка В. Моляко про сприймання безпосередньої реальності, що є «основним каналом (звісно, автоматично включаючи відчуття та й, як мінімум, запаси пам'яті та оперативної мисленевої обробки інформації, яка надходить в даний момент) контакту суб'єкта зі світом, фундаментом його поточного орієнтування – оцінювання й прогнозування перебування свого «Я» в навколишньому контексті...» [9, с. 7].

Актуальність досліджуваного питання полягає в тому, що саме в сучасних динамічних, суперечливих і турбулентних умовах життя та діяльності набувають соціального значення проблеми: оптимізації та регулюванні перцептивного відображення у професійній діяльності психолога (тут, зараз і певним чином), у поєднанні об'єктивних та суб'єктивних умов для цього, що виявляється у формуванні системи образів «Я-Інші-Світ», яка є цілісним, інтегральним, адекватним відображенням дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях психологів (І. Андреева, О. Бондаренко, І. Вачков, С. Дерев'яноко, Є. Ільїн, М. Амінов, Н. Бачманова, О. Бодальов, О. Власова, В. Карандашев, В. Панок, О. Саннікова, Н. Стафуріна, Н. Чепелева й ін.) розкриваються важливі аспекти питання про взаємозв'язок професійних та особистісних якостей у професійній діяльності та особистісному розвитку психолога. Поряд із тим спостерігається недостатньо глибокий аналіз проблеми дослідження шляхів, методів, інструментів формування, діагностики та розвитку сенсорно-перцептивної складової частини системи професійно-важливих якостей особистості майбутніх психологів.

Метою статті є обґрунтування ролі і місця сенсорно-перцептивного відображення у профе-

сійній діяльності психологів, у системі його професійно необхідних якостей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед значної системи властивостей і когнітивних якостей психолога в адаптуванні до будь-яких умов і ситуацій професійної діяльності важливу роль відіграє сенсорно-перцептивна активність у пізнанні себе, інших, світу, що є передумовою професійної психологічної роботи. Зокрема, це стосується таких критеріїв професійної придатності психолога до практичної діяльності: потужна енергетика, система механізмів особистої регуляції та емоційної витривалості, оптимальний добір засобів відновлення (В. Панок, Н. Чепелева); стресостійкість у процесі спілкування, вміння контролювати свою поведінку, атракція, емпатія, емоційне зараження (Н. Амінов, М. Молоканов); «соціальний інтелект» як центральний механізм розуміння поведінки клієнта; здатність легко встановлювати і підтримувати контакт з іншими [4]; здібності до повного та правильного сприйняття об'єкта, спостережливості, швидка орієнтація в ситуації; розуміння внутрішніх властивостей та особистостей об'єкта, проникнення в його внутрішній світ, психологічна інтуїція (Н. Бачманова, Н. Стафуріна) [5]; широкий репертуар перцептивних категорій (Л. Копець) для опису та оцінки іншої людини, більш висока перцептивна точність і здатність до децентрації: точне прогнозування реакцій вперше побаченої людини в експериментальній ситуації [6].

Саме в ефективному інформуванні про властивості об'єктів середовища та організації дій клієнта відповідно до зміни умов його життя відіграє значну роль об'єктивне перцептивне відображення. У теоретичних та експериментальних дослідженнях пізнавальних процесів (Н. Завалова, Б. Ломов, В. Пономаренко й ін.) виокремлюються три основні рівні психічного відображення: сенсорно-перцептивний, рівень уявлень та вербально-логічний. Сенсорно-перцептивне відображення розглядається як дії, спрямовані на розв'язання певних завдань, що становлять пізнавальну, практичну або творчу діяльність суб'єкта, зокрема забезпечують орієнтування в конкретній ситуації, виділення найважливіших для розв'язання конкретного завдання аспектів, здійснюють таку обробку інформації від органів чуття, яка веде до побудови образу, адекватного як предметові, так і завданням діяльності (А. Запорожець, Г. Костюк, Б. Ананьєв, О. Леонтєв, Л. Веккер, А. Логвиненко, В. Зінченко, Д. Брунер, Ю. Ведін). Організована перцептивна діяль-

ність, в основі якої лежать певні способи обстеження об'єкта, застосування понятійного апарату, забезпечує багатостороннє, багаторівневе сприйняття об'єкта. Відповідно до основних положень гештальтпсихології (М. Вергенмер, В. Келлер, Д. Катц) така властивість сприймання, як цілісність, – не об'єктивна характеристика предметів і явищ, а внутрішня властивість «духу», його початкова цілісна структура; в акті сприйняття здійснюються своєрідне формотворення, надається цілісність і структурність предметам, які відображаються; у процесі сприймання хаотичність, невпорядкованість світу перетворюється в певні структури, в певні форми, в результаті чого предмети виступають як цілісні [8].

Зауважимо на таких визначеннях образу сприймання, який розглядається: 1) частіше як репрезентація: уявлення або образ, репродукція презентації або повторення, заміщення [12] окремого об'єкта, а не оточуючої реальності в цілому; перцептивна полімодальна репрезентація реальності являє собою сукупність перцептивних образів і відчуттів, які репрезентують сприйняту людиною в даний момент реальність і її саму в ній, що змінюються в процесі своєї поточної взаємодії одне з одним, постійно добудовується актуальною моделлю-репрезентацією цього ж світу, яка явно виконує адаптаційну роль; 2) як єдиний приклад об'єктивного, ознаками якого є: фізичний, очевидний або реальний для всіх спостерігачів; 3) доступний публічній верифікації і надійний, що фіксується як незалежний від суб'єкта; зовнішній по відношенню до тіла або свідомості; 4) вільний від психічного чи суб'єктивного досвіду, відтворений практично без помітних для спостерігача змін під час повторення тих самих умов сприйняття; 5) передбачуваний, що підкоряється відомим фізичним законам [13, с. 541]; 6) двоплановий: чуттєва основа та сприйманий сенс (Е. Тітченер), первинні образи й образи сприймання (Г. Гельмгольц), образ сприймання та модель-репрезентація навколишнього світу («видиме поле» й «видимий світ» за Дж. Гібсоном), чуттєва тканина і предметний зміст (О. Леонтьєв) [3, с. 286]; 7) як активний і творчий процес, який «створює усвідомлене психічне відображення предмета та ситуації в цілому у вигляді цілісного знання, що... виникає при безпосередньому впливі предмета на органи почуттів;... опосередкований індивідуальним досвідом суб'єкта, що розглядається як рішення їм свого роду перцептивної задачі» [3, с. 13]; 8) «цілісний когнітивний процес, в якому фіксується, оціню-

ється й інтерпретується об'єктивна реальність у різних модифікаціях, результатом чого є побудова (конструювання) конкретного перцептивного образу; процеси сприймання починаються з активізації оперативних і глибинних структур, функціонування ланцюгу «праобраз-прообраз-образ-орієнтир» (В. Моляко) [2, с. 7]; 9) «актом психічного моделювання змін стану людського тіла, які виникають у процесі його взаємодії з навколишнім світом, що включає в себе конструювання особливих психічних репрезентацій цих змін і розгляд свідомістю утворених конструктивів як репрезентацій навколишньої реальності» (С. Поляков) [10, с. 162].

Особливої уваги заслуговує питання соціальності перцептивних процесів [7], а саме «соціальне сприймання» як соціальна зумовленість процесу сприймання в умовах професійної діяльності психолога: дослідження психологами соціально-перцептивних характеристик спільної діяльності (Г. Андреева, А. Коссаковські, М. Обозов, Х. Теджфел, С. Фрейзер, А. Хараш та ін.); особливостей міжособистісного сприймання в різних сферах життєдіяльності, спілкування людини (Л. Гозман, Я. Коломінський, Р. Кричевський, С. Максименко, В. Семиченко, Н. Чепелева, Ю. Швалб та ін.); проблем підвищення точності міжособистісного сприймання, розвитку соціальної перцепції (А. Бандура, М. Герберт, М. Даннет, К. Девіс, Дж. Кемпбелл, Р. Кричевський, К. Левін, Л. Петровська та ін.); механізмів соціальної перцепції, що зумовлюють ефективність взаємодії людей (В. Агеев, О. Бодальов, І. Кон, Б. Паригін, Т. Хайдер, В. Ядов). Спеціальною формою обговорення проблем соціальної перцепції є ідея зв'язку пізнавальних процесів і культури (Л. Виготський), культурно-історичної детермінації психіки, що підводить до висновку про залучення процесу сприймання до комунікації, суспільних зв'язків і відносин.

Виокремимо такі основні функції соціальної перцепції у професійній діяльності психолога: самопізнання; пізнання клієнта; організація спільної діяльності на основі взаєморозуміння; встановлення емоційних відносин; основні соціально-перцептивні дії: сприйняття зовнішнього вигляду і поведінки клієнта; реконструкція внутрішнього образу, тобто соціально-психологічних особливостей себе і клієнта; основні механізми міжособистісного сприймання: ідентифікація, емпатія, стереотипізація, проектування, каузальна атрибуція, децентрація; ефекти сприйняття: «ефект ореолу», «ефект пріоритету»,

«ефект первинності», «ефект новизни». «ефект краси». Зауважимо на таких відомих основних положеннях про механізми та ефекти міжособистісного сприймання: відрізняються одне від одного різним рівнем узагальнення, формою, змістом, сферою і широтою застосування, адекватністю, джерелами походження, способами формування та іншими властивостями, однак в усіх випадках суб'єкт пізнання здійснює конкретні внутрішні дії, завдяки яким відбувається формування суб'єктивної моделі внутрішнього світу іншої людини; у психіці психолога та його клієнта утворюють цілісну систему, яка здатна не лише оптимізувати, але й погіршувати пізнання і міжособистісні стосунки; скорочуючи час пізнання, допомагають швидше вступати в контакти; у зв'язку зі стандартизацією процесу людського спілкування можуть сприяти формуванню хибних уявлень про іншу людину, що негативно впливає на весь процес спілкування, точність і адекватність сприймання людини людиною.

Перцептивні образи, що формуються у процесі професійної діяльності психолога, виконуючи *пізнавальну* (перцептивний образ, за Л. Ітельсоном, у своїй наочності здатний ефективно відображати та робити «видимими», втілюючи у просторово-часовій структурі, трансформуючи в динамічні моделі, практично будь-які категоріальні відносини реальності: просторово-часові, атрибутивні, каузальні, телеологічні, екзистенціальні й інші), *прогностичну, регулюючу* (регуляція поведінки і діяльності відбувається завдяки інтенціональним й афективним компонентам образу (Д. Міллер, Ю. Галантер, К. Прибрам), з урахуванням зовнішніх обставин, відповідних їм мотиваційних і цільових аспектів діяльності, реалізується завдяки наявності оперативних компонентів у наочних образах, що дозволяє образам трансформуватися в перцептивно-моторні схеми), *креативну* (той самий об'єкт, та сама предметна ситуація, реальність, актуальна чи шукана цілісність, може бути прототипом величезної кількості різних моделей чи змодельованих уявлень), *комунікативну* (певна інформативність образу і здатність виконувати роль носія інформації між комунікантами, доповнюючи мовне спілкування в умовах неможливості чи недостатності вербальних способів і засобів передачі інформації від одного суб'єкта до іншого) функції, зумовлюють особливості соціальної перцепції.

На синтезі пізнавальної, прогностичної, регулюючої, креативної, комунікативної функцій перцепції в теорії Е. Берна заснована система благо-

получчя особистості «Я-Інші-Світ», яка формує життєвий сценарій залежно від особливостей сприймання та ставлення до кожного об'єкту цієї системи. Засновник трансакційного аналізу Е. Берн, використовуючи кращі досягнення традиційного психоаналізу (зокрема, уявлення про психологічні захисти), також звертає увагу на творчі потенції особистості. Саме в результаті того, що людина навчається бути такою, якою вона є, вільною, розкутою, природною – вивільнюються її творчі здібності і, таким чином, відбувається особистісне зростання [1].

Розглядаючи сприймання, зумовлене всіма сторонами життєдіяльності людини, всіма сферами суспільства, як породження людської взаємодії, як здатність, що виявляється в умовах інтеріндивідуального простору, як інновацію, тим самим ми визначаємо його соціальну природу. На наш погляд, необхідність вивчення перцептивних систем у соціальному аспекті світосприймання є очевидною, оскільки дає можливість більш глибокого розкриття людської індивідуальності, багатогранності її творчого потенціалу.

Висновки. Отже, важливою передумовою професійної діяльності психолога є психічне «налаштування», певне внутрішнє сенсорне «уявлення світу», що впливає на поточне сприйняття професійної реальності. На сенсорно-перцептивному рівні відображення відбуваються складні процеси трансформації одержуваної інформації: її первинний відбір (вибірковість сприймання) і переробка, що забезпечує орієнтування в конкретній ситуації, виділення найважливіших для розв'язання конкретного психологічного завдання аспектів на основі відповідної моделі-репрезентації – образів сприймання, уявлення і спогадів як цілісного об'єкта, адекватного і предметові, і завданням професійної діяльності психолога. З'ясовано питання «соціального сприймання» як соціальної зумовленості процесу сприймання в умовах професійної діяльності психолога, в умовах якої його перцептивна активність та ініціація перцептивної діяльності виявляється: в активному ставленні до клієнта в суб'єкт-об'єктних відносинах; у впровадженні в активну перетворювальну діяльність суспільно відпрацьованих сенсорних еталонів; у здатності до ініціативної поведінки, що активно спрямовує відчуття на максимальну точність бачення психологічних проявів клієнта; за наявності досвіду якісно різноманітної та кількісно достатньої взаємодії із середовищем, коли зорганізуються повноцінні

способи аналізу об'єкта та синтезуються системи ознак для побудови адекватних образів зовнішніх об'єктів. Безперечною є роль у когнітивній складовій частині професійної діяльності психолога об'ємного і цілісного сприймання з активізацією всіх аналізаторів, в усіх зв'язках і взаєминах з оточуючими об'єктами. Безумовно, здатність до розвитку, вдосконалення та розширення власних уявлень про довкілля (зокрема, бачення цілого і деталей, образного начала, одиничного та всезагального, зовнішньої форми та внутрішньої суті речей в одному об'єкті; мож-

ливості проявів абстрактних понять у конкретній формі; єдності позитивного і негативного, контрастів, протиріч в оточенні) впливає на точність і повноцінність відображення системи «Я-Інші-Світ», визначаючи ясність, глибину і широту знань психолога.

Подальшою перспективою в цьому напрямку вважаємо розроблення та впровадження психологічного інструментарію, емпіричне дослідження особливостей сенсорно-перцептивного відображення психологами індивідуальних, багатограних психологічних особливостей клієнтів.

Список літератури:

1. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Санкт-Петербург : Лениздат, 1992. 400 с.
2. Бехтель Э.Я., Бехтель А.Э. Контекстуальное опознание. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 336 с.
3. Гусев О.М. Відчуття і сприйняття. Загальна психологія: у 7 т. ; за ред. Б.С. Братуся. Москва : Акад., 2007. Т. 2. 416 с.
4. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія. Вступ до спеціальності. Київ : Центр учб. літератури, 2007. 255 с.
5. Иванова О.В., Москаток Л.М., Корсун С.І. Психологія. Вступ до спеціальності. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 184 с.
6. Коpecь Л.В. Особливості сприйняття інших людей професійними психологами. *Наук. зап. НаУКМА. Сер. Пед., психол. науки та соц. робота.* 2005. Т. 47. С. 49–56.
7. Костюченко О. В. До проблеми соціальності перцептивних процесів. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. Вип. 16.. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. С. 193–197.
8. Костюченко О.В. Перцептивна активність у формуванні образу світу в структурі творчої діяльності. *Фундаментальные и прикладные психологические исследования в практиках ведущих научных школ: реалии и перспективы: межд. коллект. моногр.; под ред. акад. Л.Ф. Бурлачука, акад. Т.П. Висноватовой, проф. В.М. Синельникова ; отв. сост. В.Е. Лунев. Макеевка : МЭГИ – Institution is Certified by International Education Society, London, Great Britain; Донецк: Світ Книги, 2012. С. 218–235.*
9. Моляко В.А. Исходные предпосылки построения концепции творческого восприятия. *Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості: зб наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. В.О. Моляко. Том 12. Вип. 8. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 7–16.*
10. Поляков С. Э. Феноменология психических репрезентаций. Санкт-Петербург: Питер, 2011. 688 с.
11. Психология ощущений и восприятия, изд. 2-е исп. и доп.; под ред. Ю.Б. Гиппенрейтера и др. Москва: ЧеРо, 2002. 610 с.
12. Радионова С.А. Социология: Энциклопедия ; сост. А.А. Грицанов и др. Минск : Мир энцикл., 2003. 1312 с.
13. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : пер. с англ. Москва : Вече : АСТ, 2001. Т. 1: А-О. 2003. 591 с.

Kostyuchenko O.V. SENSORY-PERCEPTIVE REFLECTION IN THE BASIS OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A PSYCHOLOGIST

The article is devoted to the study of the significance of perceptual reflection of reality for the professional functioning of a psychologist in modern dynamic, contradictory and turbulent conditions of life and activity, namely: in obtaining-orienting-evaluating-interpreting and predicting signals (external or internal); in adaptation as one of the conditions of self-realization of the individual; in the implementation of full contact, a clear vision of everyone in the system "I-Other-World"; in professional communication, interaction and activity. The purpose of the article was to substantiate the role and place of sensory-perceptual reflection in the professional activity of a psychologist, in the system of his professionally necessary qualities. Psychological researches of important aspects of the question of interrelation of professional and personal qualities in professional activity and personal development of the psychologist that allowed to reveal insufficiently deep analysis of a

problem of research of ways, methods, tools of formation, diagnostics and development of sensory-perceptual component of system of professionally important qualities. It was found that an important prerequisite for the professional activity of a psychologist is: 1) mental "tuning", a certain internal sensory "representation of the world", complex processes of transformation of the received information; 2) at the sensory-perceptual level of reflection (primary selection and processing) provides guidance in a particular situation, highlighting the most important aspects for solving a particular psychological problem in accordance with a holistic model-representation (images of perception, ideas and memories), adequate as a subject, and the task of professional activity of a psychologist; 3) social conditionality of perceptual activity and initiation of perceptual activity, which is manifested in an active attitude to the client in the subject-object relations (in particular, the vision of the whole and details, external form and inner essence of things in one object; unity of positive and negative, contrasts, contradictions in the environment, etc.); 4) the ability to develop, improve and expand their own ideas about the environment, which affects the completeness of the reflection of the system "I-Other-World", determining the clarity, depth and breadth of knowledge of the psychologist.

Key words: *sensory-perceptual reflection, perceptual activity, perceptual representation, mechanisms and effects of interpersonal perception, professional activity of a psychologist.*